

La historiografia catalana en el segle del Barroc

Xavier Baró i Queralt*

Objectius, metodologia i alguns conceptes bàsics

Objetius

Un dels principals objectius de la recerca duta a terme ha estat, en primer lloc, presentar una panoràmica suficientment clara, amplia i precisa de la història de la historiografia catalana en el segle del Barroc. L'obra de Felipe Mateu y Llopis (*Los historiadores de la Corona de Aragón bajo los Austrias*, Horta, Barcelona, 1944) aporta informació interessant, però es percep una orientació ideològica que respon a una època molt concreta (la postguerra espanyola). Per altra banda, l'aportació de Benito Sánchez Alonso (*Historia de la historiografía española*, CSIC, Madrid, 1944-1950, 3 vols.) se centrava en la historiografia espanyola en el seu conjunt, així com la més recent aportació de José Cepeda Adán ("La Historiografía", dins *El Siglo del Quijote (1580-1680)*, Espasa, Madrid, 1996) i la síntesi de Fernando Sánchez Marcos publicada l'any 1999 i reeditada el 2003 en l'obra coordinada per José Andrés-Gallego. La recent obra de Jesús Villanueva (*Política y discurso histórico en la España del siglo XVII. Las polémicas sobre los orígenes medievales de Cataluña*, Universitat, Alacant, 2004) treballa, sens dubte, amb els historiadors catalans del Barroc, però no és un dels seus objectius presentar una evolució de la historiografia d'aquest període. Cal esmentar, evidentment, el *Diccio-*

* Tesi doctoral dirigida pel doctor Fernando Sánchez Marcos, llegida a la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona el dia 24 de maig de 2006. El tribunal va estar format pels doctors Pere Molas Ribalta, Maria dels Àngels Pérez Samper, Richard L. Kagan, Fernando Bouza Álvarez i Alfredo Floristán Imízcoz. Va obtenir la qualificació d'excel·lent *cum laude* per unanimitat.

nari d'Historiografia Catalana dirigit per Antoni Simon (Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 2003). Per altra banda, el segle XVII, en el que a historiografia es refereix, sovint s'ha estudiat amb un handicap que sens dubte l'ha perjudicat. Els estudiosos de la historiografia catalana han tendit a contemplar el període barroc com una continuació "decadent" de la rica historiografia catalana medieval. És cert que en el XVII no trobem autors que hagin conegut el prestigi de Desclot o Muntaner, però cal dir també que en general els estudiosos de la història de la historiografia han llegit menys als autors del segle XVII. Per altra banda, recollint la perspectiva de Charles-Olivier Carbonell, hem cregut que el text històric sempre té valor *per se*, ja que aporta informacions molt interessants sobre la societat, la política, la cultura i en definitiva de la cosmovisió de tota una època.

Un altre dels objectius prioritaris ha estat el de definir i emmarcar el concepte de Barroc. Tractar d'acotar a nivell cronològic, geogràfic i temàtic el concepte de Barroc és un dels reptes més apassionants per a qual-sevol historiador interessat en la història de la cultura. En aquest sentit cobra especial importància per a mi la historiografia generada arran de l'assalt turc de la illa de Malta en 1565, que marca el naixement de la historiografia barroca, o la tímida cesura entre la historiografia tardorenaixentista i la protobarroca. També m'ha semblat oportú aproximar-me a altres disciplines humanístiques com la filosofia, la literatura i la llengua i, en menor mesura, fer alguna referència a l'art i la música de l'època. En el segle XVII, recordem-ho, les fronteres entre literatura, història i filosofia moral i política resulten sovint intangibles, i he cregut que una aproximació que resultés el més completa possible a la historiografia del XVII havia de tenir present a aquestes altres disciplines humanístiques.

Metodologia i fonts

Per a acostar-me a la historiografia catalana del barroc ha estat imprescindible llegir les obres. Aquesta idea, òbvia i que no necessita gairebé justificació, ha marcat no obstant això la metodologia a seguir. Destaco la importància teòrica que per a mi han tingut alguns dels postulats defensats per Gadamer sobre la importància del llenguatge com eina que possibilita (o ho hauria de fer) l'enteniment i la comprensió. Hi ha una sèrie d'autors que podríem definir com "indiscutibles" (Jeroni Pujades, Es-

teve de Corbera o Narcís Feliu de la Penya). Però he volgut també acostar-me a autors diguem-ne *secundaris*. I com tota obra és fruit d'un llegat personal, en el meu cas ha estat important l'interès per Europa, especialment la europa mediterrània (present en el capítol dedicat a Malta i en les referències als historiadors bizantins tractats per Montcada) i també, com ja he apuntat abans, un interès interdisciplinar. Entre l'ampli elenc d'obres treballades, citaré ara, *en passant*, el manuscrit de la *Cataluña ilustrada* de Corbera (Archivo Campomanes de la Fundación Universitaria Española de Madrid), així com la *Vida de Boecio* de Montcada o la correspondència entre aquest erudit i Felipe IV i Olivares, depositada a la Biblioteca Nacional de Espanya i a la Biblioteca Reial de Brussel·les. Pel que fa a la correspondència, també he treballat la d'Esteve de Corbera dipositada en la BNE. Finalment, tal com ja he comentat abans, he utilitzat tots els recursos disponibles en la Xarxa, així com alguns suports electrònics. Òbviament, aquest elenc de lectures s'ha contextualitzat amb la bibliografia secundària pertinent.

Alguns conceptes bàsics

Un estudi sobre historiografia ha de tenir present una sèrie de conceptes clau. En el meu cas, m'ha semblat oportú fixar-me en sis conceptes, que ara em limito solament a anunciar: temps, memòria, historiografia, història de la historiografia, cultura i identitat. Pel que fa a autors, i seguint amb la mateixa brevetat descriptiva, cal dir que el marc teòric en el qual s'ha desenvolupat el meu estudi s'ha fixat en Aristòtil i, ja en el segle XX, en Gadamer, Kosselleck, Ricoeur i Chartier, entre uns altres.

Al voltant del concepte d'historiografia barroca a Catalunya

Les paraules de Morpurgo Tagliabue resonen amb força quan hom vol apropar-se al concepte de Barroc: "Il Barocco è di quegli argomenti sui quali sembra, ogni volta, che sia detto tutto quello che si poteva dire e che non si sia detto mai tutto quello che si doveva dire". Sens dubte, el fet de que no disposem per al Barroc amb un text definitori coetani ha perjudicat negativament qualsevol aproximació envers aquest període cultural. Per al cas català, he fixat una acotació cronològica discutible

(com qualsevol altra) però crec que fonamentada: 1585 (any en què Antoni Viladamor finalitza la seva *Història de Catalunya*) i 1709, quan Feliu de la Peña publica els seus *Anales de Cataluña*. Aquesta periodització s'aproxima a les de Cepeda Adán (1580-1680) i Sánchez Marcos (1580-1684) per al cas espanyol. En el meu estudi proposo una proposta d'acotament cronològic en la qual he distingit tres subperíodes:

- a)1585-1640: moment que sobresurt en circulo erudit barceloní (Corbera, Montcada, Vinyes, Pujades, Bosc i el tacitista Setantí).
- b)1640, amb tot l'auge de publicacions historicopolítiques que es generen al voltant del conflicte bèl·lics
- c)1652-1709 quan es viu el període de la postguerra (el "silenci historiogràfic" es perllonga fins a la dècada de 1670) i a partir de la dècada de 1680 sobresurt la figura de Feliu de la Peña, que ens acosta ja a la Guerra de Successió.

Qui escriu història, per què i en quina llengua ho fa a la Catalunya barroca

Qui escriu història a la Catalunya barroca i per què?

Després d'haver realitzat una sèrie d'anàlisis quantitius, es dedueix que els homes que escrigueren textos d'història en la Catalunya del Barroc foren essencialment eclesiàstics i, en segon terme, homes vinculats d'una o altra manera al poder (monarquia o local).

Quin tipus d'obres escrigueren aquests autors? Quines són les característiques definitòries dels seus textos? Pel que fa a la seva vàlua, segons especialistes com Riquer o Comas, la Història que s'escriu en aquell moment tindria major nivell que la literatura de ficció de l'època. D'altra banda, considero que el debat obert sobre el nivell dels historiadors catalans del període no pot reduir-se a la comparació (pel que respecta a crítica de fonts) amb Zurita. En aquest sentit, els últims estudis de Antoni Simon i Fernando Sánchez Marcos han ofert una imatge menys negativa d'aquesta historiografia. Per la meua banda, penso que he contribuït a matisar la important vàlua (amb les seves limitacions) d'historiadors com Esteve de Corbera i Francesc de Montcada en el seu

context. Pel que fa a la tipologia d'obres, autors i a la seva temàtica, es poden destacar les següents característiques. Com a la resta de les coetànies europees catòliques, es tracta d'una historiografia en la qual s'exalten els valors de l'Antic Règim, sobretot el catolicisme militant, i també la presència més que evident del neoestoïcisme. També destaca un interès molt marcat per la temàtica local. Interessa molt Catalunya, menys la Corona d'Aragó, molt poc el conjunt d'Espanya i gairebé gens la història universal. Sobre la història de Catalunya, sobresurten dos tipus d'obres: les generals i les que narren successos concrets. Es constata un interès destacat de la història local, de poblacions, habitualment des d'una perspectiva corogràfica.

Una altra característica és que no hi ha obres específiques sobre teoria de la història. Aquesta es troba sovint en fragments o passatges de les obres (hi ha casos molt clars a Corbera, Pujades i Montcada). Per altra banda, cal destacar que els successos polítics del segle marquen òbviament l'evolució del discurs historiogràfic, de manera que podem parlar de dos estils discursius, molt connexos amb actituds polítiques: en primer terme, els moments de pau: s'exalta el pactisme del poble català, on es troba un nivell lèxic "suau". En segon lloc, els moments de conflicte bèl·lic (1640, Guerra de Successió): el llenguatge s'intensifica, es torna violent. El que abans eren reclamacions i sol·licituds passen a ser exigències o fins i tot s'opta per la ruptura (la "via francesa") amb la Monarquia Catòlica.

La història és escriptura. I s'escriu sempre amb una o altra finalitat. En la Catalunya barroca s'escriu en moltes ocasions per a testimoniar la religiositat del Principat. En aquest aspecte la historiografia catalana no és original. Idèntiques mostres les podem trobar en la historiografia castellana, aragonesa o navarresa. S'insisteix bàsicament en tres punts: mostrar el català com el poble "més" catòlic perquè va ser dels primers a rebre la bona nova del cristianisme (Corbera, Francesc Martorell) i també va expulsar als musulmans i instaurar la Inquisició (Martí Viladamor), alhora que va difondre la seva fe per València i Balears (Feliu de la Penya) mentre es mantingué fidel al dogma catòlic a pesar de ser terra de frontera amb els heretges protestants (Pere Gil).

I també s'escriu per a testificar la llibertat i autogovern dels catalans. Aquest tema se centra en el debat que es va iniciar a la fi del segle XV, moment de la unió entre les corones de Castella i Aragó. En general, la

historiografia catalana pretén ressaltar l'especificitat catalana, que ha contribuït tant o més que la castellana a forjar la nova Monarquia. S'insisteix repetidament en la vinculació amb la Monarquia carolíngia, sobretot per a destacar que van ser els catalans els quals van cedir lliurement la seva independència als monarques carolingis. Per aquest motiu, diuen, no es poden arravassar els privilegis originaris dels catalans. S'insisteix també en el gloriós passat baixmedieval, amb les seves gestes i imperi (cal pensar en l'obra de Montcada, la *Expedición de los catalanes y aragoneses contra turcos y griegos*, publicada l'any 1623).

En quina llengua s'escriu la història a la Catalunya barroca?

No he pretès amb aquest apartat dur a terme una història de la llengua, solament veure com aquesta és valorada pels historiadors de la Catalunya barroca. Feta aquesta prèvia, cal fer un acotament més. He pretès, en la mesura del possible, fugir del debat polititzat i presentista, i limitar-me a recollir les dades que he trobat en els textos. S'escriu, doncs, en una llengua. D'un conjunt de 94 obres analitzades, 47 estan escrites en català, 41 en castellà i 6 en llatí (així doncs, 50% en català, 43.61% en castellà i 6.38% en llatí). Algunes dades més fan referència a les relacions amb d'altres llengües. És evident que el català té com competidors al castellà, però també el llatí o l'italià en el registre culte. Altra característica evident quant a l'ús del llenguatge. En l'aspecte semàntic, els termes que utilitzem en l'actualitat com *pàtria*, *nació* tenien un significat diferent en el segle XVII. Joan Lacavalleria parla de Catalunya com "província d'Espanya", i Cererols, dietarista rural de la segona meitat del segle XVII, defineix Súria com "ma pàtria".

Al llarg de tot el segle trobem vindicacions del català, sobretot en el Rosselló, que lamenten que la llengua s'usi poc. Podem distingir els que defensen el català a ultrança (Pere Gil), els que semblen resignar-se a la utilització del castellà (Francesc Martí Viladamor) per ser aquesta llengua de major difusió i els que opten pel canvi lingüístic amb naturalitat (Pujades, que realitza la seva obra poètica en castellà). Cal dir, tot i això, que els llibres d'espiritualitat popular en general són escrits en català, per ser la llengua més entesa pel poble. Es percep, però, un canvi després de la Guerra dels Segadors. He trobat autors que semblen "avergonyir-se" (Narcís Camós) del català i altres que donen la llengua per morta (Jacint Ayom). Així, a inicis del XVIII sembla que el canvi lin-

güístic s'ha consolidat. Aquesta situació s'intensifica amb el Decret de Nova Planta.

Breu recorregut per la historiografia catalana barroca

Després d'haver presentat un capítol transversal en el qual he tractat d'estudiar el contorn sociocultural de la historiografia catalana d'aquest període, posteriorment he dut a terme una sèrie de capítols en els quals se segueix l'evolució temporal d'aquesta historiografia. S'inicia el recorregut amb un capítol introductor en el qual es fixa la tènue cesura entre la historiografia trigo renaixentista i la protobarroca, a partir de la historiografia generada a Malta arran del setge turc de 1565. En aquest sentit, Malta i Lepant constitueixen *per se*, dos *lieux de memoire* en els que la historiografia del Barroc tindria el seu punt de referència. I a partir d'aquí prossegueix el recorregut. Centrats ja estrictament en l'àmbit català, estudio en primer lloc els historiadors anteriors a 1640. Així, Joaquim de Setantí (c. 1540-1617) i Jeroni Pujades (1568-1635), però especialment i sobretot, Esteve de Corbera i Francesc de Montcada. Sobre Setantí, representant de la noblesa catalana de les primeres dècades del segle XVII, ha de destacar-se el seu paper com receptor del tacitisme, que es percep amb nitidesa en les seves dues obres escrites (*Frutos de la Historia* (1590-1610) y las *Centellas de varios conceptos* (1614)). També és interessant estudiar la seva biblioteca, que mostra els horitzons mentals d'aquest polític i erudit. Pel que respecta a Jeroni Pujades, he presentat les característiques bàsiques de la seva *Cronica Universal del Principat de Catalunya* (1609), i els motius pels quals va ser definit de manera altament elogiosa a la fi del segle XVII com "la llum dels historiadors catalans", a més del seu dietari. Sobre Corbera (1563-1632), he tractat de fixar el seu recorregut biobibliogràfic, he presentat per primera vegada (almenys que jo sàpiga) el seu testament. Especial importància té la seva correspondència amb el Comte de Guimerà, (1622-1625) en la qual es percep la seva concepció de la història, així com la temàtica i aportacions de les seves dues obres més importants (la *Vida i echos maravillosos de Doña Maria de Cervellón* (1629) i la *Cataluña Ilustrada*, que va publicar-se pòstumament el 1678).

Sobre Francesc de Montcada (1586-1635) he tractat d'esbossar el seu prolix recorregut biogràfic a partir de les dades que disposava i de la

seva extensa correspondència. He prestat una gran atenció també a la seva obra més coneguda sobre els catalans a Grècia, de la qual m'he ocupat extensament, sobretot per a calibrar la importància d'un destacat erudit, que coneixia les fonts bizantines. I també la seva obra menys coneguda, la *Vida de Boecio*, clar exemple de la presència del neoestocisme, així com de la importància de la circulació cultural i del mecenatge. Aquesta breu obra ha estat transcrita en l'apèndix.

Arribem ja al conflicte bèl·lic de 1640. He titulat el capítol "Llegir i escriure història en temps de guerra". Llegir, perquè he estudiat la biblioteca del noble Ramon de Calders, hereva en gran mesura de la de Setantí. Escriure, perquè he presentat un elenc d'autors segons la seva militància i posició política. A grans trets, podem establir les següents característiques per a aquesta historiografia del guerra: són obres que empen un lèxic molt més "agressiu". El que abans (Corbera, Pujades, Montcada) eren arguments, ara s'exigeix o bé es pren per si mateix. En general, són obres en la seva majoria vinculades al poder (el de la Generalitat, el de París o el de Madrid). La censura, doncs, s'aplica de manera clara. La veracitat històrica deixa de ser, en general, una preocupació, mentre que passa a ser-ho la propaganda, que es fa al·ludint a qüestions polític-jurídiques, però també religioses i lingüístiques (aquestes, en menor mesura). Destacaré també que la difusió augmenta vertiginosament (la *Proclamación católica* de Gaspar Sala coneix una difusió de 8000 exemplars), i moltes d'aquestes obres es traduïxen a altres llengües. També mereix la pena destacar que es tracta d'una sèrie d'obres que en general han conegut major fortuna, ja que, en comparació d'altres obres del segle, han conegut més reedicions i estudis. La història i la política, doncs, s'uneixen. Pel que fa a la seva extensió, he trobat obres de dos tipus: les que tracten d'argumentar de manera extensa i detallada una posició i les obres d'extensió molt breu, a manera de relacions "veritables" en què se sol narrar un o altre fet d'armes. Aquestes solen ser anònimes. Pel que respecta al seu posicionament, podem esquematitzar tres tipus d'autors i d'obres. Pimer, els qui mantenen la seva fidelitat a la corona espanyola (Gabriel Agustí Rius, Alexandre Ros, Francesc Pasqual de Panno, Fabrici Pons de Castellví). Posteriorment, els qui es posicionen en favor de la Generalitat (Gaspar Sala, entre d'altres) i, en darrer terme, els qui empenen la "via francesa" i que, acabat el conflicte, acostumen a quedar-se vivint en territori francès (Francesc Martí Viladamor, Francesc Fornés).

I després de la guerra, la pau, la postguerra. El títol del capítol és suficientment expressiu: “Les dècades silencioses”. Silencioses perquè el que sobresurt a primera vista és el emmudiment dels vençuts. He presentat una tipologia d’obres que s’escriuen en el moment i he tractat d’atendre a aquesta tipologia per a descriure-les sumàriament: els dietaris (Miquel Parets, Joan Fàbrega i de Cererols, Jeroni del Real i Josep de Montfar), les obres literàries o filològiques (Josep Romaguera, Joan Lacavalleria, Magí Cases, Joan de Gualbes i Copons, Narcís Julià i Josep Blanch), les religioses (Narcís Camós) i les estrictament històriques (Manuel Marçillo, Josep Blanch, Serapi Berart i Jaume Cortada).

I per fi arribem al final del recorregut, amb la figura de Narcís Feliu de la Peña (?-1712), en la qual m’he centrat sobretot en la seva producció historiogràfica (*Político discurso en defensa de la cierta verdad que contiene un memorial presentado a la Nobilísima Ciudad de Barcelona* (1681), *Fénix de Cataluña* (1683) i *Anales de Cataluña* (1709)), a més de la seva valoració per part dels especialistes. Finalment, les conclusions, bibliografia i annex, dels quals m’ocupo en el següent apartat.

Principals aportacions

Sintetitzaré molt breument en quatre blocs el que considero que han estat les aportacions més rellevants del meu treball. En primer lloc, l’anàlisi dels operadors conceptuals que marquen i defineixen la cosmovisió de la societat en temps del Barroc en l’àmbit de l’estudi de la història de la historiografia. En segon lloc, he prestat una especial atenció a l’estudi dels orígens del discurs historiogràfic barroc (el cas de Malta i la seva relació amb el poema *Lepant* de Joan Pujol), concretament a partir de les obres de Francesco Balbi di Correggio (1500-1589), autor de *La verdadera relación de todo lo qve el anno de M.D.LXV ha svccedido en la isla de Malta* (1568) i del francès Pierre Gentil, que va escriure *El successo de la guerra de la potentissima armada del grande Tyrano Turco, Ottoman Solyman, venida sobre la Isla de Malta; en la cual se cuenta particularmente lo que en esta paso, con la victoria que los Christianos huuieron en ella*. D’altra banda, l’anàlisi, caracterització i valoració de la historiografia catalana del segle del Barroc, prestant especial atenció a les obres més conegudes però també a les “secundàries”, inèdites o

manuscrites. En darrer terme, la plasmació d'aquesta historiografia en una recopilació de textos, que constitueix l'annex. Crec que aquesta és la millor prova per demostrar què s'escrivia, per què, en quina llengua i amb quina finalitat en la Catalunya barroca. Es tracta d'una recopilació de gairebé cent textos, a més de les correspondències d'Esteve de Corbera i Francesc de Montcada i el testament de Corbera.

Perspectives de futur

El treball que he realitzat constitueix, en la meua evolució personal i intel·lectual, una fita important. Però cal veure'l com un punt i seguit o, al molt, com un punt i a part. Per què? En primer lloc, perquè des del moment que vaig dipositar la tesi (desembre de 2005), han aparegut ja algunes obres que poden ajudar a (re)plantejar temes. Entre unes altres, l'estudi de Fernando Bouza sobre la biblioteca de Felip IV (*El libro y el cetro. La biblioteca de Felipe IV en la Torre Alta del Alcázar de Madrid*, Instituto de Historia del Libro y de la Lectura, Madrid, 2005), l'edició de les *Centellas* de Joaquim de Setantí (UIB, Palma de Mallorca, 2006), o l'obra d'Ernest Marcos sobre els Almogàvers (*L'esfera dels Llibres*, Barcelona, 2005), fonamental per a seguir investigant sobre Montcada. En segon lloc, perquè sóc conscient de qüestions que s'han quedat en el tinter. Entre els horitzons d'ampliació que s'obren, està, segur, l'estudi comparatiu d'altres historiografies peninsulars, des de les veïnes aragonesa i valenciana, a unes altres que sens dubte poden ajudar a configurar una visió global de la historiografia espanyola del període (com les de Navarra, Castella o Galícia).

Una altra qüestió sobre la qual cal seguir treballant és l'estudi detallat d'alguns autors. Ara he fixat el meu interès sobre Montcada i Corbera, i tanmateix les possibilitats de treball no s'han exhaurit. Per exemple, figures com la de Jeroni Pujades, Joaquim de Setantí o Manuel Marcillo es mostren en molts aspectes inconcluses. I també, és clar, aprofundir en la historiografia generada arran del conflicte de 1640.